

KOLUMBÁN GÁBOR

A HÁLÓZATI PARADIGMA A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBAN

Bevezetés

A regionális tudomány¹ (regional Science) önálló tudományként fejlődik több évtizede. Ennek a fejlődésnek gazdasági-politikai hajtóerejét a regionalizmus európai térhódítása, a regionális fejlesztés és a regionalizációs² törekvések adják.

A versenyképesség vizsgálatok rámutattak a térségi kapcsolatok jelentőségére. Ma, legalábbis Európában – nagyrészt a regionális fejlesztési politikáknak köszönhetően – a befektetések jövedelmezősége kevésbé függ az ágazattól, inkább a térségtől, amelyben az történik. (Horváth 1998) A termelési tényezők földrajzi helytől való függetlenedésével egyidőben értékelődik fel a térségnek a gazdasági és társadalmi hálózatépítő adottsága.³

A regionális fejlesztés számára megkerülhetetlen kérdésként fogalmazódik meg a régió, mint entitás. A regionalizálás politikai akarata sem tekinthet el a cselekvései tárgyának tekintett régió mélyebb megértésétől. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a gyakorlati törekvések, intézményszervezési és forrásallokálási beavatkozások eredményessége bizonytalan, amennyiben nem az adott régió sajátosságainak mély értésére alapoz a fejlesztő.

Ugyanakkor, a fejlesztő beavatkozás, amennyiben valóban hatékony, megváltoztatja a régiót magát is. Nem csak mennyiségi változások történ-

---

1 „A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok térbeli összefüggései – nem kis mértékben a társadalomtudományok módszertani fejlődése, az empirikus kutatások térhódítása és a társadalomirányítás érdeklődése nyomán – más társadalomtudományok látómezejébe is bekerültek... A regionális tudomány a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló tudomány, írja Horváth Gyula (Benko 1999.10, 11. o.).

2 „Europe is a veritable mosaic of regions differing very widely in terms of both territory and powers. The regions mirror the socio-economic and cultural diversity of our societies and Europe cannot exist unless this diversity is respected. The region meets the need for defense of individual identity in the face of an increasingly homogenous world.” (Proceedings, Conference: *Regionalization in Europe: evaluation and perspectives*, Geneva, 3-5 June 1993)

3 Philippe Ayalot és a GREMI szerint az ipari régiók sikere és növekedése lényegében belső dinamikájuknak köszönhető. (Benko 1999.103.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból nek (gazdasági mutatók, életszínvonal, infrastruktúra), hanem a régiót jellemző minőségi tulajdonságok is megváltoznak. Gondolok a regionális kultúra, identitás és a régió egészként való működésének változásaira. Ez a kérdés felvet egy régi episztemológiai problémát, nevesen a szerkezet és az emergens tulajdonságok viszonyát. Milyen mértékű és jellegű szerkezet-váltás eredményez alapvető minőségi változásokat egy adott térségben?

Mindezek olyan paradigma meglétét teszik szükségessé a regionális tudományban, mely a regionális folyamatok leírásán, modellezésén túl, képes a szerkezet és a régió, mint entitás közti kapcsolatot feltárni, és tudományos magyarázatot szolgáltatni az emergens tulajdonságokra.

Az alábbiakban a hálózatos paradigma lehetőségét vizsgálva, a régió lényegi meghatározójaként a sajátos regionális tudást tekintem. A regionális tudás termelése, tárolása és hozzáférhetősége teszi szükségessé az ehhez eléggé komplex hálózatos szerkezetet. Azt az intuíciónat próbálom konkretizálni, mely szerint minden régió mögött komplex, egymással is kapcsolatban lévő hálózatok vannak⁴. Ezek a hálózatok empirikus módszerekkel kutathatók. A régiók közti minőségi különbségek fellelhetőek a mögöttük létező hálózatok eltéréseiben. Az emergencia jelensége a regionális tudás fejlődésében érthető meg.

A vázolt paradigmában a fejlesztő erőfeszítései olyan szervezetek, struktúrák létrehozását és azok erőforrásokkal való ellátottságát kell, hogy kövessék, melyek a regionális tudás kialakítását és annak menedzsmentjét végzik.

Az ismeretelméleti kihívás

Georges Benko a regionális tudományról írt összefoglaló könyvében, Tony Bailly nyomán a regionális tudományos megismerés alábbi öt alapelvét határozza meg:

– Az egzisztencialitás elve: a regionális tudomány a társadalomban élő emberekkel foglalkozik, de a tudomány része is a társadalomnak, amelynek ideológiáit tükrözi.

– A reprezentáció elve: az önmagában való régió nem tárgya a kutatásnak, mivel az objektív valóság csak emberi alkotások eredményeképpen létezik. A megismerés a jelenségek reprezentációján nyugszik.

– A képzelőerő elve: mindenfajta alkotás egy képet, leegyszerűsített modellt eredményez; a regionális tudománynak ezt számon kell tartania, nem keverheti össze a magyarázatot a megértéssel.

---

⁴ Hasonlóan fogalmaz Barabási László az Internet as a World Wide Web kapcsán: „we all feel that behind every complex system there is an underlying network with nonrandom topology. (Barabási 2001)

–Az alkotás elve: a régiók értelmezéséből helytálló, ám részleges sémák jönnek létre, amelyek ideológiáinkra utalnak.

–A visszacsatolás elve: a régiók értelmezése a különféle gyakorlatból táplálkozik, és fordítva, különféle gyakorlat alapjául szolgál. A társadalom életfeltételei nem csupán a fennálló termelési viszonyokon, hanem a társadalom sajátos megnyilvánulásai (ideológiák, értékek) segítségével alakulnak. (Benko 1999. 116-117.)

A fent vázolt helyzet hasonló a kvantummechanika hőskorában felismert kihíváshoz, mely a komplementaritás elvének megfogalmazásához vezetett. Az ismeretelméleti áttörést az a felismerés hozta, hogy a megfigyelő része a megfigyelt rendszernek, és a megfigyelés a jelenséggel összemérhető beavatkozás. A megfigyelt rendszer nem azonos a meg nem figyelt rendszerrel. A területi tudományban ez olyan megfogalmazásban jelentkezik, hogy a régióról és abban zajló folyamatokról alkotott képzeink, tudásunk részei a régiónak. Az a régió, melyről tudományos képzeink vannak, már nem az a régió, mely azelőtt volt, mielőtt ezeket a képzeteket megalkottuk volna. A régió megismerési folyamata alakítja magát a régiót.

Mindebből az is következik, hogy olyan regionális tudományos paradigmára

van szükség, amely képes a régióról kialakított tudást a régió meghatározásába integrálni és olyan modellekkel szolgál, melyben a megismerés és a fejlesztés hatásai előreláthatóak. Ezek a kérdések különösen fontosakká válnak a minőségi

jellemzők esetén, amikor a folyamatok a régió alapvető meghatározó ismérveit (jellege, identitása, kultúrája, határai) befolyásolják, esetleg változtatják meg.

A tértudomány paradigmáinak és a térszemlélet történeti alakulását tekintve át Benedek József könyvében (Benedek 2000). A térszervezés megközelítésére két lehetőséget lát a szerző: az első a természettudományi paradigmán alapszik és célja általános törvényszerűségek feltárása a földfelszín természeti objektumaira és folyamataira vonatkozóan. A másik a társadalomtudományi paradigmán alapszik, célja, hogy a társadalom szervező szerepét helyezze előtérbe a térszervezés folyamatában. (i. m. 5-7.)

A fentebb vázolt ismeretelméleti kihívásra nyilván a második megközelítés adhat választ. Benedek szerint is a szimbolikus-informális regionalizálások képződményei a tudomány ismeretelméleti határmezsgyéjén fekszenek. A tér fogalmát, akárcsak a régióét, nem abszolút, szubsztanciális formájában értelmezzük, írja Benedek (i. m. 47.), hanem relacionálisan és szubjektumcentrikusan, mint a társadalmi interakciók eredményét. A térkutatás tárgya a különböző társadalmi csoportok, maga a társadalom és annak térbelisége.⁵

---

5 „A térkutatás legfontosabb feladata abban rejlik, hogy a tervezés és tágabb értelemben a döntéshozók számára olyan ismereteket és információkat gyűjtsön és rendszerezzen, amelyek lehetővé teszik a

Három alapvető regionalizálást különböztet meg a szerző (i. m. 47.):

–Normatív-formális regionalizálás: a regionalizálás intézményes hálózatára vonatkozik (pl. államok területi-adminisztratív felosztása).

–Szimbolikus-informális regionalizálás: a köztudat szintjén, azaz a szubjektumok szintjén lezajló regionalizálás, amely kultúra- és csoportjellegű.

–Pozitív-tudományos regionalizálás: a tudomány által alkalmazott regionalizálásra és az általa létrehozott terekre vonatkozik.

A módszertani szempontból indokolt fenti kategorizálás azonban a gyakorlatban nehezen végezhető el, hiszen nem léteznek tiszta kategóriák. Egy közigazgatási régió esetén például meghatározó lehet annak etnikai, kulturális sajátossága. A régió, mint egészre vonatkozó tudás rendszerezésére van szükség, egyfajta holisztikus szemléletre.

A régió fogalma

A régió meghatározásának egyik lehetséges módja a különböző társadalmi térségi szintek jellegadó folyamatainak és eszmerendszerének leírása, amint azt Nemes Nagy József javasolja⁶. A régió-fogalom ennek megfelelő értelmezése, egy régió meghatározása a kiinduló *térség*, a térségben zajló *reálfolyamatok*, azok hatásának és eredményének, az *eszme- és intézményrendszer*, valamint az ezúton létrejött *új entitás* együttes vizsgálatával végezhető el. Ebben a megközelítésben a régió kialakulása komplex folyamat és a létrejött entitás dinamikus, időben változó struktúra.

A regionális identitás alapjának a térben egyéenként változó sugarú és formájú természeti, kulturális és szociális tájról, környezetről szerzett információkkal megalapozott komfortérzetet, az adott térségben „otthon lenni” élményét tekinti. A meghatározás lényege az információ, az ismeretek halmaza, egyszóval a tudás megléte. A mobilitás és az információ, mint két kulcsfogalom szempontjából a regionális identitás tárgyául választott földrajzi tér nagyságát befolyásolja a foglalkozás (munkamegosztás), a jövedelem, a térhasználat, inter- és intragenerációs földrajzi mobilitás, valamint az

---

társadalom számára, hogy a szükséges infrastruktúrát, a termelési tevékenységeket és szolgáltatásokat a megfelelő mennyiségben és minőségben, a megfelelő helyen, a megfelelő időpontban megtervezzék az össztársadalmi és helyi elvárásoknak megfelelően, egy jobb életminőség elérése végett.”(Benedek 2000.47.)

6 „A régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitás-tudat valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe.” (Nemes Nagy 2000. 147.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából
iskolázottság, nem és életkor. Ebben a megközelítésben összefüggés feltárásának lehetőségét látom egy adott régió fejlettsége, identitása és határainak meghatározó-képessége között. Ezt az összefüggést a regionális identitás szerkezete és működési mechanizmusai (reprodukción, erősödés, integrációs képesség, asszimilációs képesség, az egyén egyéb identitásaival való viszonya) adják. Ezzel az értelmezéssel a regionális identitás koordinációs vetülete is felsejlik, abban, hogy kollektív identitásról van szó.

A regionalitást meghatározó elemek, struktúrák fejlődése összefüggő, egymást alakítva történik, ezért rendszerként szükséges a régiót vizsgálni.

Egy adott régió vizsgálatához hozzátartozik a munka megosztásának elemzése⁷.

A területi identitás építése tulajdonképpen marketing tevékenység. Olyan kognitív módon megragadható, kézzel fogható materialitások, mint a tulajdon, az intézményi és tárgyi infrastrukturális ellátottság, valamint a társadalmi kapcsolatok ápolását lehetővé tevő alkalmak és formák tudatosításával, a helyi, vagy regionális közösség ezekről való tudásának növelésével ez az identitás erősíthető. De ennél, talán még fontosabb és nehezebben megtehető az ún. immateriális, affektív identitáselemekről (a családok több generációs jelenléte, a táji környezet karakteres, egyedinek érzett jegyei, ünnepek és hagyományok, valamint a szélesebb táj és környezet megismerése) való tudás elérhetősége. Ugyanakkor a helyi, vagy regionális identitásépítés csak akkor lehet sikeres, ha együtt jár a szabadság, a mobilitás lehetőségével⁸.

A hálózati paradigma

A régió komplexitásának egyik, talán napjainkig leghatékonyabb modellezése a különböző, egymással kölcsönhatásban lévő hálózatokkal lehetséges. A módszernek széleskörű alkalmazása van az infrastruktúratervezés, gazdasági folyamatok vizsgálata és a társadalmi interakciók tanulmányozásában egyaránt. Mindezeknek az ismertetése meghaladja jelen tanulmány lehetőségeit, csupán a hálózatok néhány jellemző ismérveire térek ki. Ezeknek a lényege, hogy a hálózatok komplex rendszerek és alkalmasak

---

7 „...a regionális kutatások időben meghatározottak: csak attól kezdve értelmezhetőek, amikortól a termelőerők fejlődési folyamata eljutott abba a fázisba, amelyben a munkamegosztás területi aspektusának megfelelően olyan térségek különülnek el egymástól, amelyeknek sajátos fejlődési ívük, struktúrájuk, jövőjük, így fejlesztési problémáik is vannak, amelyek bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textíliájuk a magterületen sűrű és a perifériák felé ritkul, az ott élő lakosság tudatában entitásként tükröződnek, bizonyos komplexitásuk van.” (Elekes–Tóth–Trócsányi 2000. 150.)

8 „A helyhez kötődés csak akkor számítható pozitív értéknek, ha ténylegesen adott a helyváltoztatás szabadsága, vagyis a helyben maradás több valós alternatíva egyik, folyamatosan megmértetett eleme.” (Oláh 2000. 146.)

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból egy adott régió sajátos tudásának menedzselésére. A komplexitás arányos az információtárolási képességgel, innen ered a szükséges komplexitás fogalma a régió esetén is.

A legerőteljesebb a gazdasági hálózatok szerepe a regionális fejlesztésben. Nemcsak a cserefolyamatok jelentősége, hanem a gazdaság koordinációs folyamatvezérlő szerepe miatt meghatározóak a hálózatos gazdaság struktúrái.⁹

Ugyanakkor a regionális identitás, a bizalom kultúrája és a gazdasági hálózatépítés között is szoros az összefüggés.

Ezekre hívja fel a figyelmet P. Cooke és K. Morgan az új paradigmát indító írásában (Cooke-Morgan 1993). A szerzők a hálózatos paradigmát a gazdasági folyamatok koordinációja kapcsán vezetik be, megkülönböztetve a hálózatos erőforrás allokációt a piaci és bürokratikus-hierarchikus allokációtól. A hálózatos erőforrás allokáció sajátosságai:

- kölcsönösség,
- preferenciálitás,
- kisegítés, támogatás.

Alaphelyzet a hálózatos gazdaságban, hogy a játékosok kölcsönösen függenek mások által ellenőrzött erőforrásoktól, és hasznuk származik ezeknek a forrásoknak a felhasználásából.

A hálózatok kialakulását napjaink globalizációs folyamatai támogatják, a tértudomány számára azért érdekes mindez, mert bizonyos hálózatok térrel alkotott kapcsolata meghatározó. A regionális fejlesztésben a települési és regionális önkormányzatok által közvetített közösségi partneri kapcsolatok (public-private partnership) kötik a gazdasági és kutatási hálózatokat a régióhoz. Európai példák alapján (Baden Württemberg, Emilia-Romagna, Baskföld és Wales) megállapítható, hogy ezeknek a magasan behálózott régióknak vannak közös jellemzőik:

- közösségi (public-private) gazdaságtámogató intézmények;
- magas fokú munkaerő-piaci tudatosság, intelligencia;
- szakmai oktatási hálózat;
- a technológia gyors diffúziója;
- vállalatok közti hálózatos együttműködés;
- magas innovációs készség a vállalatokban.

Nyilvánvaló, hogy a hálózatos szerkezetek megjelenése a régiókban körünk jelensége. Ezért a hálózatos paradigma iránti szükséglet most jelentkezik sürgetően. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy a paradigma csupán a gazdaságilag fejlett régiókra alkalmazható, vagy általánosabb érvényű. Mindenképp a régió belső kohéziója, érettsége, identitása és kultúrája meghatározónak látszik a hálózatok kialakulásának vonatkozásában is.

---

9 „Amíg *hálózatnak* a termelési egységek közötti kapcsolatok szabályozási formájának térbeli dimenzióját, addig e kapcsolatok szabályozási módját *közösségi szabályozásnak* nevezzük.” (Benko 1999.107.)

A hálózatosan szerveződött régiók esetén tulajdonképpen beszélhetünk a régióról mint szervezetről (szervezetfejlesztési megközelítés). Ez a lehetőség új utakat nyit a regionális fejlesztés előtt a tanuló szervezet menedzsment-koncepciójának alkalmazásával.

Mindezekre a kérdésekre a választ további kutatások hozhatják meg.

Felhasznált irodalom

BARABÁSI Albert-László

2001 *The physics of the Web*. Physics World, July.

BENEDEK József

2000 *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Kolozsvár, Risoprint.

BENKO, Georges

1999 *Regionális Tudomány*. Pécs-Budapest, Dialóg Campus Kiadó.

COLE, P–MORGAN, K.

1993, *The network paradigm: new departures in corporate and regional development*. Environment and Planning D: Society and Space. Volume 11, pages 543-564.

ELEKES Tibor–TÓTH József–TRÓCSÁNYI András

2000 *Erdély változó térszerkezete a XX. században*. In. Erdély természeti és történeti földrajza. Ed. Boros László. Nyíregyháza.

FUKUYAMA, Francis

1997 *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

HORVÁTH Gyula

1998 *Európai regionális politika*. Bp.-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

KORTEN, David C.

1990 *Getting to the XXI. Century*, Kumarion Press.

NEMES NAGY József

2000 *Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez*. In. Alföld és Nagyvilág. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.

OLÁH Miklós

Adalékok a regionális identitás megrajzolásához. In.: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés. Budapest, MTA.

OROSDY Béla

1995 *Koordináció, piac, marketing*. Pécs, JPTE